

citát čísla

Být dnes klimatickým vědcem znamená být účastníkem zpomaleného hororového filmu.

Kate Marvelová
citována v eseji
Martina Vrby
Odvaha k beznaději

Salon

PŘÍLOHA PRAVA

13. června 2019

1128

Populismus jako návrat demokracie

Michael Hauser

V devadesátých letech bylo vše jasné. Liberální demokracie byla nezpochybnitelná a nikdo ji seriózně nekritizoval. Populismus byl považován za manipulativní politickou techniku, která láká voliče na nesplnitelné sliby, za nepoctivou, ba podvodnou politikou hru, vůči níž se má na pozoru každý slušný člověk.

Jenže v době krizí se význam politických pojmů mění. A tak dnes Putin, Orbán, Právo a spravedlnost, hnutí za brexit, italské populistické strany a další subjekty vítězí ve volbách – často s velkým náskokem před tradičními stranami. Nový populismus se pokouší spojit stávající demokratické instituce a procedury s hodnotami, jako je národ, rodina, pořádek, životní jistoty nebo sociální soudržnost. Hovoří také o identitách; nabízí odpovědi na otázku: *Kdo jsem a kam patřím?*

Volby opět něco mění, přičemž tradiční politické strany je nemohou zakázat, protože by ztratily jediné téma, které mají: obranu demokracie

Jak na tuto otázku odpovídá liberalismus? Tak, že tu není žádný lid, národ nebo třída, jen souhrn svobodných jednotlivců s jejich občanskými právy a svobodami. Jak se říkalo v devadesátých letech: *nejíme lid, nýbrž lidi*. Liberalismus byl na vzestupu v době rozpadu minulých režimů ve střední a východní Evropě a obecně v periodě, kdy se celosvětově vyčerpala sociální, politická a osvobozenecská hnutí 20. století. Neoliberální ekonomové a politici využili situace a změnili vidění věci. Základem demokracie je podle nich liberální svobodné individuum, které se nespolehá na stát, odbory nebo zaměstnavatele a jedná jako nezávislý ekonomický subjekt.

Toto vidění je výsledkem toho, čemu Ernesto Laclau a Chantal Mouffeová říkají *hegemonická operace*. Slovo *demokracie* vyvolává ve společnosti představy a afekty, které jsou vnímány jako přirozené, ale ve skutečnosti jde o výsledek hegemonické operace. Ta k tomuto slovu určité představy, pojmy a afekty přiřazuje a jiné vylučuje. Demokracie pak v neoliberální hegemonii znamená svobodu od regulací a omezení, které vznikly za dob sociálního státu,

Tomáš Císařovský: *Zvláštní chvíle* (2002), z právě vycházející monografie Tomáš Císařovský. *Tradice je součástí současnosti* (KANT 2019)

a nese s sebou rozpuštění kolektivních identit jako národ, třída nebo lid.

Liberální demokracie nebyla nikdy pouhým neutrálním rámcem, v němž se odehrává zápas mezi politickými stranami. I zdánlivě neutrální instituce a procedury jsou dnes tvarované určitou hegemonií, která některé věci činí samozřejmými a jiné nepředstavitelnými.

Samozřejmě bylo, že demokratické strany prosazují tržní ekonomiku, privatizují a omezují aktivní roli státu. Sociálnědemokratičtí politici jako Tony Blair nebo Gerhard Schröder tuto liberální a neoliberální hegemonii sdíleli a sami zaváděli asociální opatření, která byla občas tvrdší než opatření pravicových stran. Asociální kroky, které byly v souladu s neoliberální hegemonií, potvrzovaly, že politik nebo politická strana jsou demokracií.

Politik, který příliš vehementně bránil sociální stát nebo byl kritický vůči asociálním opatřením, dostal nálepku *populista*. Pozná-

vacím znamením demokrata bylo, že se projevuje asociálně. Poznávacím znamením populisty bylo, že hovoří o sociálních tématech.

Liberální identita má dnes své skryté jádro: neoliberální pojetí člověka.

Ano, liberalismus nelze chápat pouze jako politický výraz ekonomických neoliberálních praktik, existuje sociální či levicový liberalismus a v USA se donedávna za liberalismus označovalo v podstatě totéž, co je v Evropě chápáno jako sociálnědemokratická politika (dnes se už v Americe mluví spíše o *demokratickém socialismu*).

Levicový liberalismus vystupuje proti mnohočetným podobám útlatku, nerovnosti a nespravedlnosti, zastává se menšin a vyloučených komunit. Jenže zároveň mlčky respektuje neoliberální hegemonii, která z některých ekonomických témat a možností dělá tabu, například z otázky vlastnictví nebo plánované ekonomiky. Levicový liberalismus se vyzna-

čuje tím, že nastoluje téma genderové nebo také ekonomické nerovnosti, ale mlčky přejímá hegemonické pojetí ekonomiky jako spontánní hry tržních sil.

Proč lidé odmítají liberalismus

Propletení liberální identity s neoliberalismem vysvětluje, proč dnes liberalismus vyvolává tak odmítavou reakci. Není to proto, že by lidé už nechtěli být svobodní a zatoužili po autoritářské vládě. Přibývající počet příznivců hnutí, která odmítají liberalismus, lze chápat i tak, že lidé vycítili jeho skryté jádro, jímž je neoliberální podoba člověka.

Jak píše Wendy Brownová ve své knize *Undoing the Demos. Neoliberalism's Stealth Revolution* (*Rozpouštění demu. Plíživá revoluce neoliberalismu*), neoliberalismus je souborem praktik, které mění člověka v sebeinvestující kapitál, kdy ztrácí poslední vazby ke kolektivním identitám. Jde o radikální atomizaci lidské spo-

lečnosti. Brownová však svou knihu vydala ještě před brexitem a Trumpovým vítězstvím, kdy se zdálo, že neoliberalismus zcela rozloží společnost do atomů a lidé zapomenou na to, že tu kolektivní identity vůbec kdy byly.

Neoliberální subjekt jako sebeinvestující kapitál, jehož životním cílem je maximalizovat své kompetence a uspět na trhu, není v marxistické terminologii nic jiného než buržoazní subjekt v extrémní podobě. Neoliberalismus sliboval, že každý má šanci získat kapitál, jímž se uplatní na trhu, pokud se bude chovat jako buržoazní subjekt, jenž bude investovat do zvyšování svých kompetencí.

Jenže tento neoliberální požadavek se v praxi proměňuje v sebevykořisťování. Kdo nevlastní kapitál v podobě prostředků, které vytvářejí zisk, jako jsou byty, akcie nebo přímé vlastnické podíly v korporacích, zjišťuje, že jeho jediným kapitálem je pracovní síla a jeho jedinou možností je zvyšovat její použití až na krajní mez vyhoření či psychického nebo fyzického zhroucení.

Jakou odpověď dává liberalismus člověku, který je kvůli neoliberálnímu či hyperneoliberálnímu kapitalismu nucen dlouhodobě vykořisťovat sebe sama a dostává se do stadia vyhoření? Co liberalismus říká dlouhodobě prekarizovaným lidem? A co těm, kdo patří ke klasické pracující třídě a dnes žijí v oblastech se zavřenými továrnami, jako je *rezavý pás* ve Spojených státech?

Proč třeba Hillary Clintonová ve své předvolební kampani nedala na tento problém žádnou odpověď? Mluvila o liberálních hodnotách, svobodě, demokracii a právech menšin, ale zcela ignorovala zkušenost neoliberálního sebevykořisťování, prekarizace a nezaměstnanosti.

Mlčení nebo zlehčování těchto jevů ze strany liberálních politiků svědčí o tom, že liberalismus uzavřel spojenectví s neoliberalismem a jeho praktiky považuje za přirozené.

Neoliberální sebevykořisťování a globální kapitalismus jsou základem dnešních společenských změn, které zrodily populismus. Zkušenost vyhoření se dá vyložit z hlediska politické psychoanalýzy jako stav, v němž vládne pud k smrti coby nutkání k dalšímu štěpení a fragmentaci. Setkáváme se s tím ve všech oblastech společnosti. Návrat ke kolektivním identitám se pak jeví jako obnovená cesta k politické slasti.

Liberální politici tuto zkušenost prakticky ignorují a zároveň jsou přesvědčení, že politické strany vázané neoliberálním konsenzem budou jednou zase vyhrávat volby. Mají však v zásadě jediné politické téma, jímž je obrana demokracie před populismem.

Jak píše Chantal Mouffeová

v knize *For a Left Populism* (*Za levicový populismus*), dnešní společnost neprochází krizí demokracie, nýbrž krizí postdemokracie. Pojmem *postdemokracie* myslí Mouffeová stav, kdy tradiční politické strany vytvořily politickou kastu, která má pocit nedotknutelnosti. Volby mohou změnit počty mandátů, ale nenarouší vládu politické kasty tvořené tradičními stranami, ty pouze přeskupí své pozice. Tato politika byla ve skutečnosti *postpolitikou* předem vylučující každou změnu, viz oblíbený bonmot: *Kdyby volby mohly něco změnit, už dávno by je zakázali*.

Krise postpolitiky, o níž píše Mouffeová, znamená, že volby opět něco mění, přičemž tradiční politické strany je nemohou zakázat, protože by ztratily jediné téma, které mají: obranu demokracie. Změny jsou však jiné, než jsme si představovali v době hnutí, jako byly Occupy Wall Street, Indignados, Syriza či arabské jaro, nebo když u nás probíhaly masivní protesty proti Nečasově „škrtačce“ vládě. Současné změny směřují ke konzervativně sociálnímu populismu.

A proč volí populisty

Tento populismus získává podporu ze dvou důvodů. Jednak narušuje sebevědomou vládu liberální a neoliberální politické kasty. Přichází jako Nemesis, jež trestá zaslepenou bohorovnost, již řecké mýty nazývaly *hybris*. V politické kastě teď kvůli tomu zavládla panika (občas přecházející do hysterie), její příslušníci si nedokázali představit, že by jejich pozice mohl někdo ohrozit. Demokracie je prý v nebezpečí. Jenže tak to není, v nebezpečí je ve skutečnosti vláda staré politické kasty.

Dle Mouffeové, Laclaua, Rancièra a dalších radikálnědemokratických teoretiků se z liberální demokracie následkem jejího propojení s neoliberalismem vytratil lid jednající coby kolektivní subjekt, lid, který je i podle ústavy zdrojem veškeré moci. Jestliže se však lid rozpadl do souboru jednotlivců, kdo je reálné zdrojem moci? Je jím jen samotná politická kasta, která tu nemá lid coby protihrače, k jehož vůli by musela během své vlády přihlížet.

Panika liberální kasty je ve skutečnosti panikou ze znovuoživení lidu na politické scéně, s nímž tato kasta nepočítala, jak to dnes vidíme ve Francii v souvislosti s hnutím žlutých vest. Jinými slovy, znovuoživení lidu zmírňuje principiální deficit liberální demokracie vyvolaný neoliberalismem. Panika politické kasty je panikou z návratu demokracie.

Demokracii nelze ztotožnit s postpolitickou liberální vládou pouze administrující neoliberální ekonomický systém, kdy má volič „hlas“ ve volbách, ale jeho hlas nikdo nahoře neslyší. Občane proto stále častěji preferují politiku, kteří liberální politickou kastu kritizují. Volí populistická hnutí, protože chtějí svůj hlas zpátky. Populističtí politici, třebaže někteří z nich jsou oligarchové, vracejí do hry lid a reprodukují jeho hlas, který už dlouho nebyl slyšet.

Druhý důvod, proč lidé volí populisty, spočívá v tom, že se u nich setkávají s rétorikou nezávislou na tržním fundamentalismu.

Pokračování → (16)

Štefan Švec

CO POTŘEBUJEME

Lidé s veselými transparenty, kteří se teď potkávají po náměstích, se shodnou v tom, co nechťejí. Shoda v tom, co pak chtějí, je ale menší. Pojďme se tedy zamyslet nad tím, co tahle země potřebuje bez ohledu na to, kdo to chce.

Zprvč všichni, včetně pravičáků, potřebujeme silnou levicovou stranu. Takovou, která bude reálně bojovat za dlouhodobé zájmy dvou třetin pracujících s průměrnou mzdou (pro rýpaly: průměr není v půlce). Až ČSSD dokoná sebevraždu koblihami, vznikne díra. Miliardář si lidi s nižším příjmem jen krátkodobě kupuje, jejich budoucnost si maže na toustový chleba. Proto potřebujeme stranu, kterou opravdu zajímají prodavačky, obráběči kovů a knihovnice. Hnutí, co je nebude zneužívat a dráždit k nenávisti, ale dá jim pozitivní program, naději a hrdost.

Zadruhé potřebujeme politiky, kteří přestanou uctívat marketingové příručky. Věřím, že brzy bude lidem konečně zle ze sebejistých, protřelých oblid vyškolených v tom, jak lhát a nepotit se při tom. Odhalovat lži je náročné a oprava se nikdy nedostane k tolika voličům jako lež sama. To tihle šíbrí vědí, a proto lži dávno přijali do svého arzenálu zbraní.

Na rozdíl od lží je omluva v politickém marketingu

Ivýchěr salonu, knihy!

Ondřej Tuček: Celou noc velmi silně štěbetalo vodní ptactvo
vybral Štěpán Kučera

Básník a výtvarník Ondřej Tuček oproti svým předchozím knížkám – sbírce mikropovídek *Kachnička* a sbírce básnické *Obrataň* – oseká skoro všechno, jako balonista odhazuje, co může postrádat, aby mohl stoupat ještě výš. Přitom však zůstává nohama pevně na zemi. Dumy samotářského chodce se někdy mění v haiku, občas prosvitne vzpomínka, všechno se protíná v prožitku okamžiku přítomnosti. Chodec, který zřejmě stejně jako autor „bydlí v Praze, žije v přírodě“, ohledává švy mezi lidskou civilizací a přirozeným světem a těmi švy se snaží zahlédnout ztracené souvislosti, harmonii, smysl. Možná zahlédne aspoň sám sebe letícího balonem, možná uvidí ještě výš, kdo ví. „Za dlouhé zimy / Bůh zastavil tě na ulici / Nadechni se / někdo tu topí dřevem.“ (Triáda)

zakázaná. Vypadá jako slabost, proto k ní nikdy nesmí dojít. Neomlouvajte se, nebo z omluvy udělejte vtip, který shodí protivníka. Toho přirovnávejte k Hitlerovi. A musíte působit fyzicky zdatně, abyste sami mohli hrát vůdce. Můžete třeba dát osm gólů v hokejovém zápase. Tyhle a další moudrosti teflonových technologů moci vidíme dneska vládnout ve Spojených státech, v Rusku, v Turecku, v Maďarsku, leckde. Už je toho moc.

Nejstarší, staletími osvědčená rada politického marketingu zní: *Rozděľ a panuj*. To třetí, co potřebujeme, je proto vykašlat se na ni. Zaměst ve volbách s každým, kdo rozděluje lidi, staví jedny proti druhým, mluví o pražské kavárně nebo nevzdělaném venkovu, o ulici a davu z Václaváku, o zmatených důchodcích. Tahle země je jedna, nemůžete ty druhé porazit, aniž byste prohráli sami. Potřebujeme politiky, kteří po letech začnou hledat kompromisy místo sporů, vykašlou se na mediální rýpání a budou se chlubit nejvíc

tím, jak se dokázali domluvit. Ostatní se hodí nanejvýš na vtipný transparent, jinak jsou na nic.

Populismus jako...

(15) → *Dokončení*

Mouffeová rozlišuje *pravicový* a *levicový* *populismus* a mluví o tom, že pravicový *populismus* svádí vinu za současné problémy na menšiny, uprchlíky, vyloučené skupiny nebo různá spiknutí, kdežto *levicový* *populismus* se obrací proti oligarchii. Mouffeová se tu ovšem nechala svést zavedeným dělením na pravici a levici, které je v případě *populismu* zavádějící. Kvůli pojmu *pravicový* *populismus* snadno přehlédneme jeden z hlavních důvodů, proč lidé podporují Orbána, Právo a spravedlnost, Putina nebo populisty jinde ve světě.

Jak ukazuje ekonom Simeon Djankov, zrovna Orbánovi se daří vytvořit ekonomický a sociální model, který vedle neoliberálního rozpočtové disciplíny posiluje roli státu, provádí částečné zestátnění některých strategických oblastí, snižuje úrokové sazby pro malé podniky, uskutečňuje programy zaměřené na dostupnost bytů a posiluje veřejné investice. Zatímco Evropská unie odpovíděla na finanční krizi vnučováním škrtů a podvazováním veřejných investic, Orbán vytvořil model, který někteří nazývají *centrálně plánovaným kapitalismem*, a inspiroval tím další populistická hnutí, jako je Právo a spravedlnost s jeho sociálními transfery směrem k rodinám a snížením věku odchodu do důchodu.

Panika liberální kasty je ve skutečnosti panikou ze znovuoobjevení lidu na politické scéně

Fidész a PiS nastolují sociálně konzervativní politiku, jež odmítá tržní fundamentalismus. Označení *pravicový* *populismus* proto není zcela přesné. Sociálnědemokratické strany, které prosazovaly neoliberalní škrt, se projevovaly daleko pravicověji než sociálně konzervativní populisté.

Konzervativní rétorika s pojmy jako *národ*, *rodina* nebo *tradiční hodnoty* tak nemusí být tím hlavním důvodem, proč lidé volí Orbána, PiS nebo Putina. Tyto pojmy jsou totiž především spojené s očekáváním, že vznikne ekonomický a sociální model, který zmírní sebevykořisťování, stres a ekonomické restrikce. Už dnes je vidět, že jakmile se populistické vlády začnou chovat příliš asociálně a napodobí vlády neoliberální, přicházejí masové demonstrace nebo výrazný pokles popularity. V Maďarsku se tak stalo v souvislosti s tzv. otročským zákonem (zvýšení limitu přesčasů), v Rusku kvůli návrhu zvýšit věk odchodu do důchodu. Konzervativní rétorika dovolávající se tradičních hodnot možná jen šermuje s prázdnými symboly, které ne-

Tomáš Císařovský: *Šifra* (1993), z právě vycházející monografie Tomáš Císařovský. *Tradice je součástí současnosti* (KANT 2019)

jsou zapuštěné do těla společnosti, nýbrž mají charakter plovoucích znaků bez jasného významu. Jakmile reálná politika začne prosazovat neoliberální asociální opatření, tyto pojmy přestávají působit.

Budoucnost populismu

Sociálně konzervativní *populismus* je hybridní. Vytváří rozpornou směs, v níž nalezneme instituce liberální demokracie, neoliberalismus, keynesiánský, postmoderní relativismus, nacionalismus a náboženství. Tuto hybridní politiku nazvěme *metapopulismus*.

Příkladem jsou ideologické a politické strategie vytvořené Putinovým poradcem Vladislavem Surkovem, který čerpá z postmoderní filosofie (Lyotarda, Deleuzeho, Derridy) a spojuje zdánlivě nespojitelné. Putin si v Rusku i po světě získává příznivce mezi náboženskými konzervativci, radikální levicí, sociální demokracií, nacionalistickými a konzervativními hnutími i některými současnými umělci. Všechno nasvědčuje tomu, že momentálně je to úspěšná politická strategie, avšak nese s sebou také mnoho problémů, z nichž nejzávažnější je otázka politické kontinuity: Kdo převezme moc po odchodu Putina a dalších

úspěšných populistů, k němuž dříve nebo později nutně dojde?

Ve hře jsou dvě možnosti. Buď sociálně konzervativní *populismus* postupně přejde z metapopulismu do konsolidované fáze, v níž překoná svůj hybridní charakter a vytvoří soudržnou a pevnou formu politiky a ekonomiky. Anebo se levici konečně podaří oddělit se od toho druhu liberalismu, jenž v sobě skrývá neoliberální jádro. Zároveň ale zůstane na principech, které s liberalismem sdílí, jako je svoboda, názorová pluralita nebo respekt k menšinám. Distančuje se od buržoazního pojetí člověka jako sebeinvestujícího kapitálu a začne pracovat s člověkem prekarizovaným, do něhož se neoliberální subjekt proměňuje. Pak bude mít šanci převzít štafetu po populitech.

Konzervativní *populismus* získává voliče a sympatizanty mimo jiné tím, že je nekorektní a pracuje s pojmy, které liberální hegemonie vytěsnila z politického slovníku, jako je *národ* nebo *globální kapitál*. Tím ale zároveň vytváří prostor pro nekorektní pojmy levicové. Levice po svých devastujících porážkách od konce šedesátých let minulého století teprve sbírá odvahu mluvit o *kapitálu*, *vykořisťování*, *třídním boji* nebo se vrátit ke slovu *socialismus*. A bude zaostávat za sociálně

konzervativním *populismem* tak dlouho, dokud se jí nepodaří oživit tento „nekorektní“ pojmový arzenál v nových souvislostech a významech.

Řešením není papouškování, k němuž má sklon část politiků ČSSD a KSČM, kteří po konzervativně populistických politických opakování pojmy *národ*, *národní zájmy* nebo *hranice* a myslí si, že tím získají ztracené voliče. Lidé ale budou raději volit konzervativního kováře než levicového kovářička. Není to nic jiného než další podoba levicového „chvostismu“, který ve dvacátých letech minulého století kritizoval marxistický filosof György Lukács. Levicové myšlení a politika se drží na chvostu společenských procesů místo toho, aby byly v jejich čele.

Levice tak má naději na vítězství v dlouhém budoucím zápase se sociálně konzervativním *populismem* jen tehdy, když dokáže kondenzovat všechna svá rozptýlená témata do *populismu* socialistického, který zpochybní princip kapitálu jako ekonomického a sociálního regulátoru. To za ni neudělá ani liberalismus, ani sociální konzervativismus.

Michael Hauser (1972) je filosof a překladatel, působí na Pedagogické fakultě UK a ve Filosofickém ústavu AV ČR.

Od Atlantiku po Ural

Ana Blandiana

Čestným hostem Měsíce autorského čtení, největšího středoevropského literárního festivalu, je letos Rumunsko. V Česku se tak během července představí bezmála tři desítky tamních spisovatelů a spisovatelek. Jako ochutnávku přinášíme zamyšlení Any Blandiany (1942), rumunské básnířky, jejíž dílo bylo přeloženo do šestadvaceti jazyků. Blandiana, která je také lidskoprávní aktivistkou, vystoupí 9. července v Brně a 11. července v Ostravě.

Generál de Gaulle prý kdysi pronesl památnou větu: „Evropa se rozkládá od Atlantiku po Ural, ale chraň nás pánbůh, aby se rozkládala od Uralu po Atlantik.“ Ze zeměpisného hlediska se Rumunsko nachází uprostřed tohoto prostoru. Dokonce se u nás traduje, že kdesi na severu země jistý kámen označuje střed Evropy (vím ale, že podobné „střed Evropy“ najdeme i v Polsku a Česku). To ovšem nijak neovlivňuje všeobecně rozšířené mínění, že Evropa končí na východní hranici Německa. Náš společný sen nacházet se ve středu Evropy vychází

z deprimujícího poznatku jednoho francouzského historika, že historie je především zeměpis; my jsme však nuceni tuto realitu prožívat už dlouhá staletí.

Zjevně existují přinejmenším dvě Evropy: ta západní, jež v minulosti povýšeně ignorovala, co se děje za jejími hranicemi, a i dnes občas řeší, jak se vlastně jmenují pobaltské země a zda je Budapešť hlavní město Rumunska, nebo Maďarska; a vedle ní ta východní, která se vždycky toužila přiblížit Západu a pokoušela se mu podobat, přičemž si ho však idealizovala, neboť pro ni byl nedostupný.

V prvním případě pramení nedostatečná znalost z podceňování, ve druhém z přeceňování. Vzájemné objevování vyvolané evropskou integrací v sobě skrývalo obrovské riziko, zvláště pro lidi z Východu, kteří se začali obracet směrem k Západu. K tomu, aby se integrační proces stal skutečností, je třeba sjednocovat nejen ekonomické a politické strategie, ale i různé obsese obou částí kontinentu. Nezapomínejme, že východní Evropa přinesla Západu věnem utrpení zažívané během půlstoletí komunismu, a to připojila k evropskému dědictví. Ostatně s utrpením jako s jistou podobou dědictví se setkáváme ve všech velkých historických příbězích.

Východoevropské země, přes-

tože se vzájemně liší národnostním složením, dějinami, kulturou i temperamentem, jsou tak silně poznamenány společnou zkušeností komunismu, že se z nich stalo cosi jako rodina, kde příbuzenské vztahy fungují i nadále prostřednictvím pozůstatků minulosti, jakýchsi jedovatých zrněk zaseptých do přítomnosti. Netolerantnost měnící svobodu na chaos a strategie přetvářející chaos na netolerantnost představují totalitární dědictví, z něhož se mohou v této části světa zrodit nové autoritativní režimy schopné proměnit svobodu na anarchii a vládu většiny na diktaturu. Koneckonců platí, že tajemství demokracie spočívá ve vzájemném poměru různých přísad.

Rumuni se dnes jeví jako ná-

rod, který zatím nedostal možnost vzpamatovat se z půlstoletí komunismu, a přitom nyní hledí takřka s hrůzou na divoký kapitalismus, ovládaný politicky recyklovanou společenskou menšinou, opírající se o staré struktury a mafianské mocenské vazby. Ponecháme-li stranou detaily, lze říci, že toto konstatování platí pro všechny východoevropské národy.

Zdá se, že historie se bude i nadále otáčet od Východu k Západu a Evropa se znovu stane jakýmsi kadlubem, v němž se budou tavit národy a iluze; zatímco kultura tu setrvává ve prospěch národů, které jednou zapomenou, jakým utrpením si prošly.

Přeložila Libuše Valentová.